

עוד דברים על העלאת יהודי עיראק

שלי פריד

מאמרו של יהודה שנהב, "יהודי עיראק והחשבון הלאומי" (תיאוריה וביקורת 12-13), קובע, כי ממשלת ישראל לא לחמה דיה להשבת רכושם של יהודי עיראק שהוחרם על ידי ממשלת עיראק, אלא ששה לקשור אותו לרכוש שהשאירו הפלסטינים בשטח ישראל בבריחתם במלחמת העצמאות. קישור זה, טוען שנהב, אפשר לממשלת ישראל לא לשלם לפלסטינים עבור רכושם, ובכך הפכה למעשה לשותפה בפועל לממשלת עיראק בנשלה את הרכוש היהודי.

שנהב פרסם דברים דומים במוסף האדון (10.4.98), במאמר "השוד המושלם". מאמרו גרר תגובות רבות, שפורסמו במשך כחודשיים באותו עיתון. ברצוני להגיב כאן על דבריו כפי שהוצגו בתיאוריה וביקורת, ולטעון, כמי שקרא את רוב המסמכים והפרוטוקולים ששנהב מתייחס אליהם, כי לדעתי אין יכולת להגיע למסקנה מרחיקת לכת שכוון לאור החומר המצוי היום בידי החוקרים. אין אני שולל אפשרות, כי גישה שכזו – שימוש ברכוש היהודי המוחרם, כדי להיפטר מן הצורך לשלם עבור הרכוש הפלסטיני – לא היתה קיימת כלל אצל מי ממקבלי ההחלטות בישראל. אולם אני טוען, כי התמונה הכוללת מאפשרת גם ניתוח אחר של הדברים, המצמצם במידה רבה את המרכזיות שמייחס שנהב לתכנון המוקדם והמאורגן של ממשלת ישראל בעניין רכושם של יהודי עיראק, וכי בסופו של דבר, המסקנה בוודאי אינה כל כך חד-משמעית כפי שטוען שנהב.

ראשית, שנהב מרבה לצטט את ישיבות הממשלה. אכן, מסמכים אלה נחשפו לעיון החוקרים רק בשנים האחרונות, והם מספקים נקודת מבט מעניינת ומרתקת על אירועי התקופה. כך למשל הוא מצטט את הוויכוח בין שטרית לקפלן ב-14 במארס 1951. הראשון רוצה לפצות את יהודי עיראק על רכושם. השני מתנגד נחרצות. שנהב אינו אומר זאת, אך הקורא יודע כי שטרית הוא ספרדי וקפלן אשכנזי. רמו נפלא לתיאוריית הקונספירציה האשכנזית כנגד כל מי שבא מן המזרח, פלסטיני תחילה ועיראקי בעקבותיו. אולם, האם אין היגיון ברברי קפלן? ראשית, טענתו כי התנועה הציונית לא צריכה למעשה לשאת בהוצאות האנטישמיות ורדיית היהודים – גם אם על רקע ציוני-לאומי – יש בה היגיון, מה עוד שהתוקפן מוזהה וידוע, והוא עיראק הריבונית. האם אין טעם לפחות לנסות לדרוש מממשלת עיראק לשאת בהוצאות הגירוש ולהשיב את רכוש היהודים שהחרימה? הרי התמונה הכוללת היא שממשלת ישראל עשתה זאת לבסוף: היא קלטה את היהודים ויישבה אותם בישראל. במלים אחרות, היא נשאה בהוצאות למרות התנגדותו העקרונית של קפלן. יתרה מזאת, אפשר להסביר את התנגדות קפלן במניעים פחות אידיאולוגיים ומעשיים הרבה יותר: הוא שר האוצר של מדינת ישראל, האיש היושב על הקופה. האם לא חשש לתזרים המזומנים ותו לא?

שנית, שנהב מציין כי ממשלת ישראל נמנעה מחישוב הרכוש הנייד של יהודי עיראק. הנה, לדבריו, הוכחה למדיניות הממשלת אותם מרכושם; אבל, התמונה הכוללת מציגה את ממשלת ישראל באור חמור פחות. היתה זו תקופה שבה התרחשו נדודי אוכלוסין רבי היקף בעקבות מלחמת העולם השנייה, כך שבעולם כולו ובמזרח התיכון פעלו ועדות שונות, שעסקו בניסיונות להעריך את שווי רכושם של פליטים. במרבית המקרים, אם לא ככולם, קבעו הוועדות כי אין אפשרות לאתר את נתוני הרכוש הנייד, ולכן אין מנוס מלהימנע מהערכת שוויו. כך למשל קבעה ועדה בראשות הלגר אנדרסן (Andersen), דני שפעל בשירות האו"ם בארגון הטרנספר היווני-טורקי בעקבות מלחמת העולם הראשונה, ואשר בדק את עניין הרכוש הפלסטיני במהלך 1951, כי יש להימנע מבדיקת הרכוש הנייד. למסקנות דומות הגיעו גם ועדות קודמות שעסקו בנושא. על רקע זה, נהגה ממשלת ישראל בהתאם לכללי המציאות, שהכתיבו כלל הגורמים שעסקו בהערכת רכוש נטוש באותן שנים. ניתן כמובן לטעון, כי מדיניות

זו שגויה ופוגעת בפרטים הנפגעים ממעשי אלימות, אך אי אפשר לטעון כי מדינת ישראל המציאה גישה זו מתוך מגמה לפגוע דווקא ביהודי עיראק.

שלישית, שנהב מתעלם מכך, כי התנועה הציונית השתלטה על רכוש יהודי לא-מזרחי רב. כך היה לגבי זהב שהוחרם מיהודי הונגריה ולא הושב לבעליו. כך, עקרונית, ניתן לראות את הסכם השילומים עם גרמניה, שלפיו היתה מדינת ישראל בין יורשיו של העם היהודי. לכן, הצגתו את הדברים כאילו הוחרם הרכוש היהודי העיראקי לטובת המעשה הציוני מוגבלת – התנועה הציונית החרימה כל רכוש שעליו הניחה יד. ניתן כמובן לטעון שהיה זה מעשה לא-הומני, שבו שעבדה הציונות רכוש של יהודים לא-ציוניים לצרכיה, אך אי אפשר לטעון כי הפגיעה היתה ביהודי עיראק בלבד.

רביעית, שנהב מרבה להתייחס לנאומו של שרת בכנסת ב-19 במאוס 1951, שבו הודיע על החיבור שיצרה ישראל בין הרכוש הפלסטיני לרכוש יהודי עיראק. יש משהו מטעה בהתייחסותו לנאום זה כגילוי רב-משמעות; יש לזכור, כי דיוני הכנסת מעולם לא היו חסויים. דבריו של שרת זכו לפרסום מיד. לא היתה זו אמירה, אם כן, שנועדה לדיון קונספירטיבי של קבוצה, שרצתה לפגוע בפלסטינים וביהודי עיראק תוך הסתרת מניעה העיקריים. היו אלה דברים שנועדו לאזוני כולם – יהודים בישראל ובעיראק, ובעיקר ארצות הברית והאום, בנאום שעסק בכל בעיות החוץ של ישראל. היה כאן אולי ניסיון נואש לנסות ולהיות בעל עוצמה בסיטואציה שבה היתה ישראל חלשה למדי. קיימות עדויות, וגם שנהב מזכירן, כי יהודי עיראק התלהבו מהצהרה זו, ראו בה הוכחה למחויבות ישראל לעניינם, וקיוו כי צעד זה ישיב להם את רכושם. לכן, ניתן ללמוד מדברי שרת על החיבור שעשתה ממשלת ישראל בין הרכוש הפלסטיני לרכוש היהודי בעיראק, אך קשה למצוא בהם הוכחה לתוכנית סודית לפגיעה בשתי אוכלוסיות אלה על ידי המסד הציוני-אשכנזי.

הביקורת העיקרית והמרכזית על טענת שנהב נמצאת במקום אחר: הוא חוזר ואומר, כי ישראל עמדה מול דרישה להשיב את הפליטים ו/או לשלם להם פיצויים. למעשה, כאן המכשלה העיקרית של טענתו. עצרת האומות המאוחדות, בהחלטתה מ-11 בדצמבר 1948, העמידה את עניין הפיצויים כנגד השיבה. למעשה, היא מסרה בידי ישראל כלי לגיטימי למניעת השיבה. למרות שבמבט ראשון, בוודאי בחברה של ימינו, נראים הפיצויים כהליכה לקראת הפליטים, הרי באותה תקופה היו הפיצויים, לפחות בחלק מהמקרים, חלק מאינטרס ישראלי. הדברים מגיעים אפילו עד לדיון המסודר הראשון שקיימה הממשלה הזמנית בבעיית הפליטים, חצי שנה לפני כן, ב-16 ביוני 1948, עם תחילת ההפוגה הראשונה. עיקרי שיבה זו פורסמו כבר בשנת 1969 בספר מדינת ישראל המתחדשת של דוד בן-גוריון וכמובן גם בלידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים של בני מוריס. אז הכריעה ישראל באופן ברור נגד שיבת הפליטים, או כלשונו של שרת החוץ, "הם אינם חוזרים". אולם, שרת הבהיר לממשלה בשיבה זו גם, כי "אנחנו צריכים להיות מוכנים לשלם בעד קרקע", כך שישאר לא לעמדה באותו שלב להתנער מעניין הפיצויים.

כמו כן, משהתקבלה החלטת האום ב-11 בדצמבר 1948, הציג שרת את הצבת הפיצויים כאפשרות העומדת כנגד השיבה, וראה בכך ניצחון גדול – בוודאי הישג לישראל לאחר הדו"ח הראשון של הרוזן ברנדוט מיוני 1948, שגרס כי על כל הפליטים הזכות לשוב לבתיהם ולרכושם. בשנים מאוחרות יותר, בקיץ-סתיו 1950, העלה שרת שוב את רעיון הפיצויים כמעשה שעשוי לפתור את בעיית הפליטים ואולי אף לקדם את השלום הכולל במזרח התיכון. קיוו הרכוש היהודי בארצות ערב מול הרכוש הפלסטיני הוצג ביוזמה זו כחלק מן הנקודות שידונו במשא ומתן, ולא דווקא כתירוץ שלא להתקדם בערוץ זה (לרוב היו אלה חברי כנסת ואישי ציבור בישראל, שקשרו נקודה זו למשא ומתן מתוך תקווה להציל בדרך זו את הרכוש היהודי בעיראק, או לכל הפחות לזכות ביקרה אצל ציבור שולחיהם כמי שעושים למען העניין). ברוח זו נידונו הדברים מצד ישראל בכינוס ועדת הפיוס בפאריס בסתיו 1951, שנכשל בסופו של דבר. אולי ההוכחה הטובה ביותר לכך, שתשלום הפיצויים היה אינטרס ישראלי, היא הדחייה החרמשמעית של מדינות ערב את הצעד הזה ורצונן לדבוק בזכות השיבה. לכן, הצגת הדברים בידי שנהב, כאילו רצתה ישראל שלא לשלם פיצויים ולשדוד את רכוש הפלסטינים, תוך שדירת רכושם של יהודי עיראק, אינה מבוססת דיה.*

בית הספר התיכון ליד האוניברסיטה העברית, ירושלים

* עיקר הדברים כאן מבוסס על עבודת גמר לתואר מוסמך באוניברסיטת תל-אביב, בנושא "אדמה יקרה – מדיניות החוץ של ישראל בשאלת הפיצויים עבור רכוש נטוש לפליטים פלסטינים, 1947–1951, מהחלטת החלוקה עד ועידת פאריס", אוקטובר 1988.